

Арбын жана арзан уй этин өндүрүүнүн жолдору

Кыргызстан – мал-чарба азыктарын, биринчиден эт өндүрүүгө ылайыктуу келген жайыты көп (900 мин гектардан ашык) тоолуу республика. Бирок алардын көптөгөн аянттары пайдаланылбай келет. Жалпы жайыттардын 54 % жайкы жана 29 % жазгы кузгу жайыттар түзөт. Акыркы жылдарда койдун саны кескин кыскарды, жылкы менен уйдун башы өсө баштады. Жайыттын көбү бош калып, алардын түшүмдүүлүгү жогорулады. Азыркы убакытта Республикабыздын тоолуу жайыттарында жыл сайын 300 миңден ашык Бодо малды семиртууга болот.

Ошондуктан, бул табигый жайыттарды рационалдуу пайдалануу Кыргызстандын шартында арзан жана экологиялык жактан таза уй этин өндүрүү, анны чет мамлекеттерге экспорт кылуу абдан маанилуу жана келечектүү маселе.

Жайыттарды толук пайдалануу жана тоолуу райондордо жашаган элдин экономикалык ахыбалын көтөрүү учун эт багытындагы бат жетиле турган атайын породадарды чыгаруу Жана өстүрүү өтө зарыл болуп турат. Эт багытындагы породадар, сүт-эт багытындагы малга караганда чыдамдуу, ар түрлүү ооруларга туруктуу, тез өсүп жетилет, бат семирет жана бордолот, этинин, терисинин сапаты да жогору турат. Этбагытындагы малдар эрте жаздан кеч күзгө чейин тоолуу жайыттарды максималдуу пайдаланышат. Мындай малдардын кымбат турган курулуштарга, көп сандагы жем-чөпкө муктаж эместиги, ошол эле мезгилде чоң салмакка жетиши, этинин дамы мыкты экендиги дуйнөлүк практикада далилденип турат.

Эт багытындагы породадардын продуктуулугун изилдөө учун 1970-жылдан баштап республикага атайын мындай породадардын асыл-тукум букачаларын чет мамлекеттерден алып келе баштаган, алар: Абердин-ангус, Галловей, Алабаш казак ую жана башкалар. Алардан алынган турук менен Жайыл районунун мурунку «Чалдовар» савхозунда Ала-Тоо породасындагы кунаажындар Жана уйлар уруктандырылган. Тажрыйбада 1-муундагы 50 баш аргын букачалар, 35 баш кунаажын топтолгон. Аргындардын туулгандагы салмагы Ала-Тоо породасына салыштырганда 4-6 кг га аз болгон, бирок кийин тез өсүп жетилген.

Жаш малдар бир жашка чейин колдо, чыктуу тоюттан көбүрөөк берилип багылган. Жалпы тоюттун ичинен чыктуу тоют 54,0% ти, жжем 24,4%ти түзгөн. Бир жаштагы аргындардын тирүүлөй салмагы 234-238 кг болгон. Бир жаштан баштап булар жайытта кошумча тоют берилбестен багылган. Бул убакытта чарбанын жакшы жайыты болбогондуктан кошуусу азыраак (450-500гр)болуп калды. Андан кийин алар 2 айдын ичинде 25,4% ке көбөйүп, тирүүлөй салмагы(13-14 айында)310,8 кг га жетти.

Абердин-ангус, Галловей породаларынан алынган аргындарды бордоп семиртуу Сокулук районунун чарбалар аралык комплексинде өткөрүлдү, 6 айга чейинмузоолор «Россия» колхозунда, «Октябрдын 40 жылдыгы атындагы» жана «Чалдовар» савхозунда, андан кийин бирдей тоюттандыруу шартында комплексте багылган. Буларга 18-19 айга чейинки мезгилде төмөндөгүдөй тоют чыгымдалган: сүт-3,47%, чыктуу тоют-42,81%, кесек тоют-26,86% жана жжем-34,05%. Аргындардын тирүүлөй салмагы Ала-Тоо породасындагы малга салыштырганда 18 айында 35кг га, 24 айында 76,8кг га көп болгон.

Ала-Тоо-Галловей породасынын аргындарынын тирүүлөй салмагынын өсүшү 18 айдын ичинде 16,9 жолу, ал эми Ала-Тоо породасыныкы болсо 14,1 жолу көбөйдү. Аргындардын тирүүлөй салмагы 434,5 кг га жеткен жана туулгандан тартып орточо кунумдук өсүшү737 граммга жетти.

Жогоруда айтылгандай Абердин – ангус породасынын алынган аргындар тоюту жана багуусу жарашса бат өсүп-жетиле тургандыгын далилдейт

Уй чарбасында сүт өндүрүү менен бирге эле эт өндүрүүнүн да мааниси чоң. Себеби, бир кишинин бир жылдык этке болгон талабынын физиологиялык нормасы 81,8 кг түзөт, анын ичинде уй эти30-35 кг болуш керек. Кыргызстанда болсо бир кишинин бир жылдык этке болгон талабы 199жылы 42 кг, 2006-жылы да 44 кг түздү, тактап айтканда уй этинин жетишсиздиги 48,8%түзөт.

Ошондуктан, Кыргызстанда уй этин өндүрүүнү жана анын сапатын тез аранын ичинде көтөрүү үчүн атайын эт багытындагы уй чарбачылыгын өнүктүрүү зарыл.

Мына ушуларды эске алуу менен Кыргыз мал-чарба, ветеринария жана жайыт илим-изилдөө институтунун окумуштууларынын алдынба мамлекеттик мааниде: «Кыргызстанда эт багытындагы бодо малдын породасын чыгаруу» деген темадагы маселе коюлган.

Республикабызда азыркы кезде толук пайдаланылбай жаткан таза мал этин өндүрүү булагы жана экспортко сатууга мүмкүн болуп калаарына, ошондой эле, келечекте тоолу райондордогу жашаган калкыбыздын социалдык-экономикалык абалынын оңолуп кетишине биз чоң ишеничтебиз.

Жогорудагы малыматтар уй этин өндүрүүнүн артыкчылыгын далилдеп турат.

Эт багытындагы уй чарбасы кеңири таркаган кээ бир өнүккөн өлкөлөрдүн жеишкендиктеринен мсал келтирели.

Англияда эт багытындагы уй чарбасынын атайын асыл-тукум багыты бар. Жылына ал уйларды башка өлкөлөр сатып алып турат. Ошондуктан, ал жерде бул тармак экономикалык жактан пайдалуу.

Францияда да сырткы сода-сатыкка асыл-тукум эт багытындагы уйларды жана уй этин сатууну көбөйтүүдө.

Японияда элдин жыштыгына карабай 2,5 миллионго жакын эт багытындагы уйлар өстүрүлөт.

Ал эми АКШда уй чарбасынын 75%ын, Канадада 64%ын эт багытындагы уйлар түзөт.

Бул багыттагы иштер биздин республикада 70-жылдары башталган. Бирок, тилекке каршы, буга жакшы көңүл бөлүнбөй, кеңиритаркалбай калган эле.

Россиянын Оренбург шаарында Бүткүл Россиялык эт багытындагы уйларды өстүрүү боюнча илим-изилдөө институту бар. Институттун эт багытындагы уйларды өстүрүү боюнча 5 асыл-тукум чарбалары сакталып турат. Чарбаларда симментал, геррефорд жана казактын ала баш породасындагы уйлары өстүрүлөт. Баардыгы болуп 78 жумушчу бар, анын ичинен 11 айыл-чарба илимдеринин доктору, 37 айыл-чарба илимдеринин кандидаттары иштейт.

Ошончолук институт, породалар болгону менен Россияда сүт багытындагы уйлардын санына салыштырганда ар бир жүз сүттүү уйга 1 баш эт багытындагы уй тура келет, же 1 процентин түзөт. Ал эми биздин шартты айтбай эле койсо түшүнүктүү.

Ошол себептен айтылган көйкөйлөрдү эске алып Кыргыз мал чарба, ветеринария жана жайыт илим-изилдөө институтунда эт багытындагы уйларды өстүрүү боюнча лаборатория уюшулуп үзүрлүү эмгектенүүдө.

Илимий кызматкерлер жергиликтүү ала-тоо тукумундагы уйларды Абердин-ангос породасындагы булактардын уругу менен уруктандырып жакшы сапаттагы аргын музоолорду алып(I-II муундагы) алардын өнүгүүсүн, эктерьерин, эт сүт азыктуулугун, гематологиялык өзгөчөлүктөрүн, этологиялык жана башка көрсөткүчтөрү окуп изилдөөдө.

Алдын ала жыйынтыгында ала-тоо жана жергиликтүү тукумдагы уй-кунаажындарды абедин-ангусс булактарынын уругу менен уруктандыруу максатка ылайыктоо. Себеби шароле, киян жана башка салмагы чоң булактардын уруктанылган уйлар кее биринин музоолору чоң болгондуктан тууй албай кыйналат. Ал эми Абердин-ангос аргындары салмагы аз болуп бат жетилет.

Адабияты

1. Левахин В.И., Баширов В.Д. и др. Повышение эффективности производство говядины в молочном и мясном скотоводстве-Казан: Фан, 2002.332 стр.
2. Сарбагишев Б.С., Ногоев А.И. Повышение мясной продуктивности скота и качества говядины в Кыргызстане Бишкек.1997.
3. Ногоев А.И. Эт багытындагы уй чарбасы – кирешени булагы. Ж.Агропресс.2003. №8. декабрь 23 стр.